

REFORMCU VE KAFKASYA

Yaklaşımlarındaki garip özellik ve malzemeye bakış yönündeki seçicilikleri nedeniyle Rus tarihinin araştırmacıları, ülkenin hayatında önemli roller oynamış pek çok devlet adamı ve askerin kaderinin, doğrudan doğruya Kafkasya ile, Kafkas savaşıyla ilintili olduğu şeklindeki prensipal keyfiyeti şaşırtıcı derecede az dikkate almışlardır.

Kafkasya’da edindikleri deneyim, onların siyasi ve idari tasavvurlarını şüphesiz etkilemişti. Tüm askeri kariyeri boyunca Kafkasya’da görev yapmış -otuz yıldan fazla- ve II.Aleksandr’ın hükümrانlığının sonunda, anayasal reform fikrini savunan sağlam bir liberal-reformcu olan Kont Loris-Melikov’u hatırlamak kafidir. Tasarıları, imparatorun katledilmesini engellemiştir...

Son üç yıl içinde yayınlanan diğer bir büyük liberal-reformcunun, II.Aleksandr’ın savaş bakanı Dmitriy Alekseyeviç Milyutin’in iki ciltlik “Anılar”ı, Kafkasya’nın, ülkenin siyasi kaderindeki paradoksal rolü hakkında insanı bir kez daha düşünmeye sevk ediyor.

Milyutin’in anıları, bu edebi janr için bir ölçüde kaçınılmaz olan sübjektivizmine rağmen, II.Katerina’dan başlayıp S.Y.Vitte’de biten bu çaptaki Rus devlet adamlarının geniş hatırat külliyyatı içerisinde benzersiz bir olgudur. Milyutin’in anılarında kendini haklı çıkarma, kendi biyografisini ve genel olarak tarihi geriye dönük olarak temizleme hesabı yoktur. Şüphesiz anıların didaktik anlamı da vardır ve ileride bundan söz edeceğiz. Anılar esas olarak hem Rusya ve hem de Avrupa’nın çok yönlü tarihsel deneyimini kayıt altına almayı amaçlamaktadır.

Milyutin’in anılarının özelliği, tabii ki onun kişiliğinin ve tarihsel serencamının özelliğiyle alakalıdır.

Dmitriy Alekseyeviç Milyutin, I.Petro’dan sonra Rus ordusunun bu en

büyük reformcusu, Napolyon savaşlarının bitiminden bir yıl sonra doğdu ve I.Dünya Savaşı'nın başlangıcından iki yıl önce öldü. Doksan altı yıllık hayatı, ölçeği, önemi ve sonuçları bakımından eşit derecede büyük olan muharebe felaketleriyle çerçevelenmiştir.

Milyutin 1816 yılı Haziranında, Napolyon destanının nihai olarak bitmesinden sonra, tam da General Yermolov'un müstakil Kafkas Kolordusu kumandanlığına atanıp, görev yerine hareket etmek üzere son hazırlıklarını yaptığı sırada doğdu. Kafkas savaşının, Milyutin'in önemli bir rol oynayacağı ve onun askeri tasavvurlarını kesin şekilde etkileyeceği aktif fazı başlıyordu.

Milyutin Ocak 1912de, Balkan savaşına birkaç ay kala, bir zamanlar savaş bakanı ve stratejist Milyutin'in özel ilgi alanı olan sahada, herkesin herkese karşı olduğu savaşı göremeden öldü. Bu, 1878'de Rusya'nın Türkiye'ye karşı kazandığı zaferin, Balkan ülkelerini kurtaran zaferin paradoksal sonucu idi. Milyutin bir ölçüde bu zaferin babası idi, zira bu zaferi kazanan onun reforme ettiği yeni Rus ordusu idi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Balkan devletlerinin müstakil uluslararası varoluş sahnesine çıkışının, dünya savaşının nedenlerinden birisi olma keyfiyeti de en az o derece paradoksaldır...

Tüm hayatı dolaylı ve dolaysız olarak Rusya ve Avrupa'nın askeri – ve yalnızca askeri değil – kaderiyle alakalı bir insanın, Avrupa savaş tarihi tarafından şekil verilen ve kendisi de bu tarihi önemli ölçüde etkileyen bir insanın dünya görüşü, günümüze kadar devam eden süreçlerin sadece soyut değil, insani özünü de anlamak isteyen herkes için çok değerlidir.

Milyutin'in faaliyetlerinin büyük derslerinden biri, kendi kurduğu basit formüle uymaktadır:

“Belli bir tarihi anda olayların akışına yapılan çok rasyonel bir müdahalenin uzak sonuçları, bir bakarsınız ki, arzu edilenden sonsuz uzağa gitmiş.”

Bu hem Kafkas savaşı ve hem de Türk savaşı, ve hem de Orta Asya'nın fethi için geçerlidir. Yani, mükemmel bir devlet adamı ve askeri düşünür ve icraatçı olan Dmitriy Alekseyeviç Milyutin'in aktif rol aldığı, tarihi dokuya yapılan tüm müdahaleler.

Bazen kuruşa muhtaç hale gelen fakir düşmüş bir ailenin yetenekli

ve ikbalperest evladı genç Milyutin, kendisinden iki nesil önceki bir çok zadegan genci için tipik olan bir duruma düşmüştü. Kaderin bu şekilde tecellisi, onları mevcut düzenin feci şekilde adaletsiz olduğu düşüncesine sevk etmiş ve kendileri de Kahovskiy'in, Şçepin-Rosyovskiy'in, "birleşik slavyanlarınki" gibi Dekabrist toplulukların en radikal "icracılarını" siyasi arenaya yollayan bir ortam haline gelmişlerdi...Bestujev kardeşler buna yakın bir tabakadan geliyorlardı.

L.G.Zaharova, Milyutin'in "Anıları"nın ilk cildinin giriş bölümüne, Şamil'i yenen adamın, Milyutin'in de silah arkadaşı olan Baryatinskiy'in II.Aleksandr'a yazdığı, Milyutin'i çok ilginç bir şekilde değerlendiren satırları ihtiva eden mektubu koymuş. Orada şöyle bir ifade var: "O aristokrat olan her şeye ve özellikle de ünvanı olan her şeye düşmanca yaklaşıyor." Net bir şekilde ifade ettiği sınıf bilincine sahip bir insan olan Milyutin'in düşmanlığı doğaldır ki, raznoçin tipi (zadegan sınıfına mensup olmayan entelektüeller-ç.n.) demokratik bir karakterde değildi. Bu, siyasi ve ekonomik hayattan dışlanan Dekabrist ve Dekabrist taraftarı zadegan sınıfının bir mirası idi. Puşkin'in büyük prens Mihail Pavloviç'le konuşmasında gayet net bir şekilde ifade edilen bu antagonizma, Dekabrist hareketini harekete geçiren yaylardan biriydi.

Ağır bir edebi çalışmayla ekmeğini kazanmak zorunda kalan fakir düşmüş bir hassa subayının aşağılayıcı kaderini tanımış, fakirlikle fedakar bir şekilde mücadele etmiş ve mülkiyet davalarına onlarca yılını vermiş (hem Dubrovskiy, ve hem de Suhovo-Kobilina'nın piyesleri akla geliyor) şerefli ve asil bir adam olan babasının dramını üzüntüyle izlemiş olan Dmitriy Milyutin, zadegan radikalizminin sona erdiği (raznoçinliğe daha çok zaman vardı) 1830'lu yıllarda yetişkinliğe ulaşmıştı ve düşünen adamların tüm umutları, köylü sorununu tartışmak için birbiri ardına gizli komiteler kuran imparator Nikolay'ın hayırhah niyetlerine bağlanmıştı.

Tüm yukarıda söylenenler çok belirli bir sonuç çıkarmaya imkan veriyor: savaş bakanı Milyutin'in reformcu atılımı ve onun ait olduğu grubun başarıları, asrın ilk çeyreğinin Dekabrist ve Dekabrist yanlısı formasyondan gelen zadegan avangardının bir rövanşı idi. Onsuz hiç bir şeyin mümkün olamayacağı köylü reformunun asıl liderlerinden birinin Yakov İvanoviç Rostovtsev olması boşuna değildir. Romantik eserlerin yazarı, Kuzey cemiyetinin tüm haklara sahip bir üyesidir. İsyan arefesinde ikili ve muammalı bir siyasi oyuna bulaşmış, hain yaftası yapıştırılmış ve reform dönemindeki atılımıyla sadece bu yaftayı silmeye çalışmakla yetinmeyip,

gençlik ideallerini, hem kendininkileri ve hem de mürşitleri Obolenskiy ve Rilev'ininkileri de gerçekleştirmeye çalışmıştı.

İlk cildin önsözünün giriş makalesinde¹⁴¹ L.G.Zaharova, Milyutin'in siyasal pozisyonunun paradoksal ikiliğini veciz bir şekilde göstermektedir:

“Onun görüşlerinin liberalizmi ve aydınlanmışlık düzeyi, mutlakliyetin II.Aleksandr'ın liberal reformları çağındaki emperyal politikasını gerçekleştirmedeki aşırı sertliği ve hatta hoşgörüsüzlüğüyle bir şekilde organik olarak bağdaşıyordu.”

Ve, “1860-1862 yıllarının Anıları”nın girişinde de aynı şeyi tekrarlıyor:

“Milyutin'in geniş radikal reformlarla ilgili liberal görüşleri, emperyal politika meselelerindeki çok sert pozisyonu ile bağdaşıyordu. Ve bu sadece mevcut mülklerle ilgili olmayıp, yeni ilhaklarla ve fetihlerle de ilgiliydi. Milyutin sadece mutlakliyetin Kafkasya'da aktif ve enerjik politikasını desteklemekle kalmayıp, bunun silah gücüyle gerçekleştirilmesine bizzat katılanlardan biriydi.”

Tüm bunlar tamamen haklıdır ve, temelde prensip itibarıyla hiç bir çelişki yoktur. Dekabrist ideologların emperyal problemlerle ilgili görüşlerini, yani sadece “Russkaya Pravda'da,” ilerleme ve medeniyete habis bir engel olarak görülen Kafkasya nüfusunu fiili olarak yok edip yerlerine Kafkasya'ya Rusya'dan gelenleri iskan etmeyi öneren azgın devletçi Pestel'i değil, aynı Kafkasya'dan 1831 yılında yazdığı mektupta Polonya isyanının bastırılmasına katılmadığından yakının çok daha hoşgörülü Aleksandr Bestujev'i de hatırlarsak, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinin Rus zadeganının sahip olduğu ne devrimci-cumhuriyetçi, ne liberal-anayasacı görüşlerinin, vatansever ve medeniyetçi fikirler sıfatıyla emperyal fikirlerin inanmış taraftarları olmalarını engellemediğine kanaat getiririz. Vyazemskiy ve Lunin'in Polonyaseverliği çok ender rastlanan bir haldir.

Milyutin tarihe Rus ordusunun reformcusu, eskimiş ve verimsiz mecburi askerlik sistemini yıkan ve Avrupa tipi bir ordu yaratan kimse olarak geçti. Ama, onun faaliyetlerinin tam da bu katmanı, muhtevası itibarıyla bugün en az aktüel olanıdır. Burada önemli olan askeri reformun teknolojisi ve kapsamı değil, bunun gerekliliğinin anlaşılması ve onu gerçekleştirmedeki kararlılıktır. Aslına bakılırsa, başka konular çok daha aktüeldir.

¹⁴¹ D.A.Milyutin. Vospominaniya. 1816-1843. M.,1997. S.22

“Anıların” yayınlanan iki cildinin önsözüne yazdığı makalelerde L.G. Zaharova, devamlı olarak Kafkasya problematiğine dönmektedir. Ve mesele sadece Kafkasya’nın Milyutin’in hayatındaki belirli rollerden birini oynamış olmasında değil, Milyutin’in ve silah arkadaşlarının imparatorluğun güney ucundaki icraatının, günümüzün Rus-Kafkas dramıyla kaçınılmaz ilişkisinde, kinayeli olmayıp, tamamen reel olan bu ilişkidir de.

28 Ağustos 1859 tarihinde feld-mareşal Baryatinskiy, Şamil’i teslim alırken Kafkas Kolordusu Kurmay Başkanı Yaver-General Milyutin onun yanında duruyordu. L.G.Zaharova Baryatinskiy’in Milyutin’e söylediği şu sözleri alıntılıyor:

“Bugün olan şeyin 50 yıl sonra, 100 yıl sonra nasıl tahayyül edileceğini düşündüm: tarihi roman için, dram için, hatta opera için ne kadar zengin bir konu.”

Ve makalenin yazarı bu hayalleri yorumluyor:

“Yanındaki Kurmay Başkanı Milyutin’le birlikte Kafkasya naibi, kendini tarihsel bir sahnedeki kahraman rolünde görüyordu, ama günümüzün trajik olaylarını hiç öngörememişti.”

Rus edebiyatının fiili olarak, bu ve buna benzer Kafkas kahramanlık süjelerini ne az buçuk tanınan romanlarda, ne dramlarda ve hele de operada dikkate değer bulması keyfiyeti çok semptomatik bir olgudur ve analiz edilmeye muhtaçtır. “Hacı Murat” tamamen başka bir şeydir...Baryatinskiy’in başarılarını anlamlandırmaya çalışanlar münhasıran askeri yayıncılardı. General Fadeyev, Albay D.Romanovskiy, ve başka bir kampta Dobrolyubov.

Milyutin’in durumu o kadar romantik görmediğini düşünmek için bazı kanıtlar var. Eğer anıların metninden Kafkasya problematiğiyle ilgili esas parçaları ayırırsak, yazarın kendisini Kafkas savaşına katılmış diğer hatıraçılardan esaslı şekilde ayıran tavizsiz sağduyulu görüşleri bariz hale gelmektedir.

Daha 1839 yılında yirmi yaşındaki Hassa Genel Kurmay subayı, birkaç ay süre ile muharebe hareketlarına katıldıktan sonra “dağlılarla sürdürdüğümüz savaş biçiminin mükemmel olmadığını” kavramıştı. “Kafkas dağlılarının akınları ve soygunculuğuna dair” özel başlıkta Milyutin, Petersburg

makamlarının hesaba katmadığı gerilla savaşının özellikleri konusundan bahsederken eğip bükmeden konuşur:

“Kafkas dağlılarının sıradan akınları gibi düşmanca hareketlere karşı, geniş bir sahada yörenin veya yolların korunması kolay bir iş değil; bunun düzenli birliklerin yapabileceği bir iş olmadığını söyleyebiliriz. Tarihte buna dair çok kanıt var. Yüzyılımızın en ünlü kumandanı Bonapart, Mısır’da Memlûklerle baş edemedi; İspanya’da Fransa’nın kocaman orduları gerillaları yenemedi. Gerçekten de, askeri birlikler, aniden ortaya çıkıp göz açıp kapayıncaya kadar ortadan kaybolabilen hareketli çetelere yetişebilir mi?”

Kafkasya’dan ayrılmadan önce, 1840 yılında Milyutin görüşlerini toparladığı bir layiha yazdı:

“Başlangıç noktası o sıralarda kabul gördüğü şekliyle, kuvvetlerimizi tüm bu geniş sahada küçük parçalar halinde, çoğunlukla asi dağlıların saldırılarına karşı emniyeti bile tamamen sağlanamamış, çok sayıda değersiz istihkam ve karakola dağıtma sisteminin bizi zayıflattığı ve yalnızca olumlu sonuçlara götürmemekle kalmayıp, işler kötüye gittiği zaman tehlike bile teşkil ettiği düşüncesi idi. Zaman zaman dağlara bize muazzam kayıplara mal olan seferler düzenlemekle de, aynı şekilde bölgeyi itaat altına alamıyorduk; hatta başarılı hareketlerden sonra bile, müfrezelerimiz arkalarında daha da öfkeli ve bilenmiş bir halk bırakıp, ulaşımı zor çalılık araziden geçerek geri dönmek zorunda kalıyordu.”

Milyutin başka bir yol öneriyordu:

“Ulaşabileceğimiz bir yerdeki bir yerli halk ortamında, ayağımızı sağlamca yere basıp, bu halka mantıklı ve adil bir idare sağlarsak, silaha başvurmaya gerek kalmadan bile daha uzaktaki, ulaşılmaz yerlerdeki dağlı kabileleri de ticaret ve sanayinin cazibesiyle kendimize çekebiliriz.”

Son pasaj neredeyse kelimesi kelimesine 1816 yılında Yermolov’a nasihat verirken Amiral Mordvinov’un önerdiği, 1829 yılında ise Puşkin’in “Erzurum Seyahati”’nde deklare ettiği şeyin tekrarıdır. Benzer düşünceleri 1805 yılında o sırada Kafkasya’daki ordulara kumanda eden General Titsianov da Kabartay’ın yönetim projesinde dile getirmişti.

Tüm bu mülahazaların güncelliği, hem Kafkas problematiğinin benzersiz muhafazakarlığını, ve hem de Kafkasya’daki Rus stratejisinin iki yüz

yıldan fazla bir sürede giderilemeyen kusurlarını gösterir, zira tüm olumlu programlar devlet sisteminin genel eksiklikleri yüzünden gerçekleştirilememiştir.

Doğruyu söylemek gerekirse, dağlıların geleneksel hayat tarzından (özellikle akın alışkanlığını zorunlu bir element olarak içinde barındıran) kısmen bile olsa vaz geçmeyi, dünyanın sonunu getirecek bir felaket olarak tasavvur etmeleri gibi çok önemli bir faktör daha vardı. Bir taraftan bu tasavvur, diğer taraftan da imparatorluk makamlarının, ihtilafın psikolojik yönünün ciddiliğini anlamadaki beceriksizliği, uzlaşma imkanı vermeyen durumun trajik çaresizliğini önceden tayin etmişti.

II.Aleksandr'ın 1861'deki Kafkasya gezisini anlatırken, Milyutin bir önceki paragrafı çok güzel aydınlatan bir sahneyi tarif ediyor:

“Abazeh şeflerinden birisi tüm Abazeh halkı adına bir siyasi manifesto sundu. Konuşmasının başında Rus İmparatorunun tebası olmaya, “onun ihdas edeceği idarenin sözünden bir daha çıkmayacak şekilde onunla birleşmeye” kesin olarak hazır olduklarını ifade etti, “cahillikleri yüzünden ve henüz Abazehlerin itaat etmediği zamanlarda işlenmiş” önceki kabahatlerinin bağışlanmasını rica etti ama hemen ardından şöyle sözler duyuldu: “Laba nehrinden Abazeh topraklarının sınırlarına kadar, Kuban nehrinden Şapsığ topraklarına kadar ve Gagra'dan Wubih topraklarına kadar tüm topraklar Abazehlerin elinde dokunulmaz şekilde kalmalı; bu topraklarda daha fazla ne kale, ne istihkam, ne köy kurulmalı, ne de yollara yakın ekinlere zarar verecek şekilde yol yapılmalı.” Konuşmanın sonunda “esir dağlıların teslimi ve kaçak uşakların iadesine” izin verilmesi istendi. Bu manifestoya ve delegelerin konuşmalarına Hükümdar “koşulsuz itaati kabul edeceğini, halkın yaşamı ve akibeti hakkındaki düzenlemeler konusunda ise Kafkasya kumandanlığını görevlendirdiğini” söyleyerek birkaç kelimeyle cevap verdi. Böylelikle dağlılara, ricaları için Kont Yevdokimov'u adres göstermiş oldu.”

General Yevdokimov'un Kafkasya'yı yerli halkından her çareye başvurarak temizleme taraftarı olduğunu hesaba katarsak, böyle bir cevaptan sonra dağlı kabilelerin çoğunun “Ruslarla savaşı sonuna kadar sürdürme” kararı alması şaşırtıcı olmasa gerek.

Dağlılar uzlaşmacı seçenek olarak loyallite ve vassallık öneriyor, Rus tarafı ise imparatorluk bünyesine tamamen ve sıkı şekilde dahil olunmasında ısrar ediyorlardı, dağlılar böyle bir şeyi gönüllü olarak kabul edemezlerdi...

Kafkas problemi, “Anıların” süje-anlam katmanlarından yalnızca bir tanesidir, ama liberal-reformcunun tüm tasavvur sistemiyle organik olarak ilişkilidir.

1860’lı yılların reform tarihi, reformların ilerleyişine eşlik eden aşırı bir gerginlikle yüklü olması, ve yakın ve uzak sonuçları itibariyle dramatik bir tarihtir. Reformların en hazırlıklı katılımcılarından biri olan Milyutin, bunların tehlikeli iç çelişkilerinin ve uğruna savaş verdiği o hürriyetin meşum bedellerinin kısa süre sonra farkına vardı. Bu konuda şöyle yazmıştı:

“Önceki sıkı dizgininden kurtulan gazeteciliğimize gelince, kendisine verilen geniş sahalardan çok fazla yararlandı: mevcut çıbanları, suistimalleri ve kanunsuzlukları ortaya çıkarmakla yetinmedi, hükümetle ilgili, her şeye karşı muhalif bir karaktere bürünmeye başladı, her türlü iktidar makamına karşı güvensizliği tahrik etmeye, bir devlette denge ve düzenin dayandığı her şeyi yıkmaya başladı.”

Rusya devletinin 1917’deki yıkılışı ve bu yıkılışın sonuçlarının deneyimiyle zenginleşmiş büyük düşünür Georgiy Fedotov, Puşkin’e dair “İmparatorluğun ve özgürlüğün şarkıcısı” adlı tanınmış makaleye atıf yaptı. Sadece ilk bakışta çelişkili gibi görünen bu formül Milyutin’in dünya görüşüne tamamen uyuyor. Onun nazarında bölünmez bir imparatorluğun muntazam, iyi ayarlanmış ve sağlam mekanizması, vatandaşların kişisel özgürlüklerinin garantisiydi. Yetişkin çağındaki Puşkin de aynı görüşteydi.

Liberal reformları kaçınılmaz ve gerekli gören Milyutin, halkın tüm tabakalarının buna ne kadar hazır olduğu konusunda kendini kandırmıyordu. Hal böyle olsa da sistemin içinde çalışmış olan Milyutin reformun değerini çok iyi biliyordu:

“Tüm devlet düzenimizin tepeden tırnağa bir temel reform ihtiyacı içinde olduğunu teslim etmemek mümkün değil. <...> Her şey miadını doldurdu, her şey 60’lı yıllarda gerçekleştirilen büyük reformlarla uyum içinde yeni biçimler almalı. Çok yazık ki bu devasa iş, bir polis şefinin ve hatta bir belediye zabıta memurunun bakış açısının üzerine çıkamayan mevcut devlet adamlarına göre değil. <...> Şundan eminim ki, şimdiki insanlar, önümüzdeki problemi çözmek şöyle dursun, onu anlamaktan bile acizdirler.”

Fiili olarak reformların çöktüğünü tespit eden günlükteki bu karalama

kayıt 1879 yılında, II.Aleksandr'ın hükümdarlığının ve Milyutin'in devlet kariyerinin son günlerinde yazılmıştı. Yani, başlamasında Milyutin'in enerjik şekilde katkıda bulunduğu ve ülke içinde yakın perspektifte ve uluslararası ilişkilerde de uzak perspektifte hiç beklenmedik olaylara sebep olan (bundan daha önce söz etmiştik) Rus-Türk savaşındaki zaferden sonra.

Devlet doktrininin ve Milyutin'in uygulamasının çözümsüz iç çelişkisi, onun siyasi pozisyonunun "imparatorluk ve özgürlük" formülasyonunda olduğu gibi paradoksal oluşunda değil, onun "askeri" katmanının bilincinin, sivil devlet inşası sahasına tecavüz etmesindeydi. L.G.Zaharova ifade ettikleri gerçek anlamla ölümcül olan bazı rakamlar vermektedir. Bu rakamlar, Milyutin'in baskısı altındaki Rus askeri bütçesinin, reformların en gergin döneminde, aynı Milyutin'in ideolojik olarak enerjik şekilde desteklediği bu reformları etkili bir şekilde gerçekleştirmek için hayati önemde olan kaynakları yuttuğuna işaret eder.

Savaş bakanının, I.Petro'nun ve II.Katerina'nın "Doğu Ütopyalarına" girmiş olan ve maliye bakanının kategorik itirazlarına rağmen Türkiye ile savaşı gerekçelendirdiği emperyal dış politika doktrini, bizzat kendisinin ülkenin dahili gelişimiyle ilgili tasavvurlarıyla feci şekilde çelişkiye düşüyordu.

Dahili problemlerin akıl almaz zorluğunu kavrayan büyük siyasi düşünür, bir stratejist-general vasfıyla Kafkasya'yı amansızca dize getirerek, Orta Asya'yı fethederek, Rusya'nın önüne gücünün üstünde ekonomik sorunlar koyarak ve uluslararası ihtilafları tahrik ederek, imparatorluğun sınırlarını korkusuzca güneydoğuya doğru genişletti.

Diğer taraftan "Anılar"da, uluslararası arenada başkalarının hatalarını ayrıntılı olarak anladığını gösteren değerlendirme ve düşüncelere rastlanır. Mesela III.Napolyon'un Meksika macerasına ayrılmış sayfalar bu baptandır. Fransız imparatorunun yasal başkan Benito Huarez yerine Avusturya büyük arşidükü Ferdinand'ı monark olarak oturtma çabalarını, öğrenerek anlattığı metindeki satır aralarında önemli hususlar vardır. Batı basınının dikkatli bir okuyucusu olan Milyutin, şüphe yok ki Meksika'da Fransız müdahalesi öncesinde Meksikalıların Reform Savaşı adını verdikleri savaşın sona erdiğini biliyordu. Bu reformun ana bileşenlerinden birisi, "fueros" denen sınıf imtiyazlarını kaldıran "Huarez Yasası" idi. Maksimilyan'ın ve Fransızların zaferi Meksika'nın geçmişe yuvarlanması demekti ki, bu Milyutin'in prensip itibarıyla kabul edebileceği bir şey değildi.

Hiç de kendinden emin bir dogmatik ve fanatik bir doktriner olmayan

Milyutin, ideallerinin kaba bir şekilde hayata geçirilmesinin ölümcül sapmalara gebe olduğunu anlıyordu. Günlüğündeki kayıtlarda bu sapmaların önlenilebileceğine kendi kendisini ikna ediyordu:

“Ama güçlü bir iktidar ne bireysel özgürlükleri, ne de özyönetimi dışlar; ama, Rus unsurunun baskın oluşu diğer milliyetlerin ezilmesi ve yok edilmesi anlamına gelmez; sınıf imtiyazlarını ortadan kaldırırken nivelman (jeodezide seviye ölçmek –ç.n.) yapmaktan ve sosyalizmden uzak durmak lazım.”

Fakat bizatihi bu büyüü tekerlemelerinin mevcudiyeti, derin şüphelere ve bastırılan korkulara delalet eder. Şimdi artık bizim de bildiğimiz gibi, çok haklı şüphelere ve korkulara...

Milyutin'in anıları parlak, verimli fikirler ve tehlikeli hataların, tüm XIX.yüzyıl Rus asrının yüksek fikir patlamalarının ve naif illüzyonlarının muhteşem bir ansiklopedisidir. Bunlar arasında en önemli yeri tutanlardan birisi, kendine ve torunlarına karşı maksimum derecede dürüst davranmaya çalışan, geniş malumatlı bir insan tarafından açık bir şekilde özetlenen Kafkasya problemidir.